

NEKO I KALKI VO JAZIKOT NA TURCITE VO REPUBLIKA MAKEDONIJA NAVLEZENI PREKU MAKEDONSKI OT JAZIK

Калкирањето, како лингвистичка појава, се среќава кај речиси сите јазици, како во минатото така и денес. Борис Марков дури вели дека "нема јазици без калки од овој или од оној јазик"¹. Калките како многу интересен феномен во еден јазик го носат оригиналниот дух од јазикот-извор во јазикот-цел. Предмет на овој труд се некои калки во јазикот на Турците во РМ, а навлезени преку македонскиот јазик и кои претежно се користат во печатот и програмите на радиото и телевизијата на турски јазик во Република Македонија.

Навлегувањето на зборови од странско потекло во турскиот јазик започнува уште во првобитната татковина на Турците, во Средна Азија. Тоа се зборови навлезени од соседните јазици, а во прв ред од кинескиот. Подоцна поголемо лексичко влијание врз турскиот јазик имаат арапскиот и персискиот јазик. Од персискиот се земаат зборови поради книжевната перфекција што овој јазик ја достигна во средниот век, а од арапскиот поради напредокот на науката. Освен како јазик на науката, од арапскиот јазик се земаат нови зборови и поради верата (исламот), затоа што при преведување на верски книги се чувствувала потреба од изворни, арапски, зборови.

Со Танзиматот во 19. век, Турците веќе се свртуваат кон Запад. Така, поради преземањето научно-технички термини, започнува влијанието, во прв ред, на францускиот, потоа германскиот јазик, а по Втората светска војна расте влијанието на англискиот јазик. Еден дел од заемките се пренесени преку "превод на значењето", односно калкирање².

Самиот збор калка (calque) е заемка од францускиот јазик³ и значи "копирање, нацртување"⁴ или "отпечаток"⁵. Понекогаш наместо зборот калка, во литературата се среќаваат и термини како што се "позајмен превод" (loan-translation)⁶ или, во турскиот јазик, "превод на значењето" (anlam çevrilmesi)⁷. Калкот или калката лингвистички може да се дефинира и како

¹ Борис Марков: *Проблемите на заемки и калки во современиот македонски јазик*, Институт за српскохрватски јазик, Посебан отисак из *Јужнословенско филолошко XLIII*, Београд, 1987, стр. 173.

² Yard. Doç. Dr. Mustafa Öner: *Türkçe'de Dille İlgili Alıp Veriplerin Ve Dil Hareketlerinin Tarihine Toplu Bir Bakış*, Türk Dili, sayı 536, Ađustos 1996, Ankara, s. 147.

³ Екатерина Бабамова: *Калкиите од англиско потекло во современиот македонски јазик*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет, книга 20/21, 1994/95, стр. 93.

⁴ Microsoft Encarta 96 Encyclopedia World English Edition CD-ROM, Microsoft Corporation: 1995, Find-Tools-Dictionary: calque.

⁵ Бабамова, стр. 93.

⁶ Encarta 96, Find-Tools-Dictionary: loan (1): loan-translation.

⁷ Öner, s. 147.

"буквален превод на збор или израз од друг јазик"⁸. Истата дескрипција ја има и во *Речникој на македонскиот јазик*⁹. Според Ранко Бугарски, во еден јазик *"голем број на зборови и синџири составен е во целост или во најголем дел од домашни творбени елементи, но според граматичкиот образец на некој друг јазик, со пресликување на синтаксурата на изворниот јазик"*¹⁰. Бугарски таквите преведени зборови ги именува како "преведенки" или "калки".

Калките во македонскиот јазик навлезени преку турскиот јазик се земени за предмет на проучување. Тука во прв ред мислиме на Оливера Јашар-Настева и Борис Марков¹¹. Во оваа кратка студија ќе дадеме само еден мал преглед на калките во турскиот јазик кои се користат во Република Македонија, а навлезени преку македонскиот јазик.

По Втората светска војна, Турците од Република Македонија започнаа со поинтензивна и поорганизирана издавачка дејност. Тоа во прв ред започна со издавањето на првиот број на весникот "Бирлик" на 23 декември 1944, а потоа, со развојот на техниката, со радио и телевизиски програми. Поради тоа што румелиските турски говори не покажуваат многу големи разлики од стандардниот турски јазик кој се користи во Република Турција, но и поради немањето свој посебен книжевен јазик, и турските говори од Република Македонија, впрочем како и сите други румелиски турски говори, спаѓаат во т.н. анадолски турски јазик¹². Токму поради тоа, Турците од Република Македонија во своите јавни медиуми го користат стандардниот турски јазик на Република Турција.

Заедничкиот соживот на Турците со мнозинскиот македонски народ, а потоа со албанскиот, и многу помалку со босанскиот и другите етнички малцинства, несомнено остава траги и врз нивниот говор. Без дискусија, најголемо влијание има македонскиот јазик, што е и најнормално, бидејќи е официјален јазик на државата. Поради оддалеченоста од матичната земја, медиумите на јазикот на Турците од Република Македонија најновите светски трендови ги следеа и новата терминологија ја добиваа преку македонскиот јазик. Денес ситуацијата се променува, бидејќи преку сателитска технологија може да се следи што се случува во матичната земја, и така се добиваат информации за тоа како еден термин е навлезен во стандардниот турски јазик. Но, сепак, и денес има голем број на калки навлезени директно од македонскиот јазик, и кои многу често се користат,

⁸ Љубо Микунски: *Современ лексикон на сѐрански зборови и изрази*, Редактор: Александар Џукески, Наша книга, Скопје, 1990, стр. 272.

⁹ *Речник на македонскиот јазик - I*, Редактор: Блаже Конески, Второ неизменето издание, Институт за македонски јазик, Скопје, 1979, стр. 315.

¹⁰ Ranko Bugarski: *Uvod u opštu lingvistiku*, Drugo izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991, str. 114.

¹¹ Оливера Јашар-Настева: *Македонските калки од турскиот јазик*, Македонски јазик 1963, 1-2, стр. 109-173; Борис Марков: *Проблемите на заемки и калки во современиот македонски јазик*, Институт за српскохрватски јазик, Посебан отисак из *Јужнословенско филолошко XLIII*, Београд, 1987; Оливера Јашар-Настева: *Турски лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје, 1968.

¹² Oktay Ahmed: *Üsküp Türk Ağındaki "Maksım" Kelimesi Üzerine*, Birlik, Cumartesi 5 Ekim 1996, Üsküp, s. 14.

без да се знае најчесто дека истиот израз не се користи така и во стандардниот јазик во Република Турција.

Без да навлеземе подлабоко во етимологија на оригиналните синтагми и зборови кои се калкирани во турскиот јазик во РМ, за нас ќе биде сосема доволно да се каже дека зборот или синтагмата е навлезен преку македонскиот јазик. Според тоа, еве некои примери:

DERS TUTMAK

Оваа калка многу често се употребува меѓу учениците и студентите кои слушаат настава на турски јазик. Македонскиот израз "држи час" директно е преведен. Со оглед на тоа што според правилата на турскиот јазик часот не е нешто материјално, тој не може да се "држи" (tutmak), туку може само да се "прави" (yarmak). Правилно би било да се каже "прави час" (ders yarmak), а не "држи час".

HÜKÜMET DİŞİ ORGANLAR (ÖRGÜTLER)

Многу сликовит пример на директен превод од македонски јазик е изразот "невладини организации", кој е, пак, калка на англискиот "non-government organizations", тука е преведен како "органи (организации) вон владата". Правилно би било да се каже "граѓански општествени организации" (sivil toplum örgütleri).

ÖYLE DENİLEN

При преводот на текстови од македонски јазик, синтагмата "така наречен" (односно "т.н.") секогаш се преведува како "öyle denilen", кој го има истото значење како и во македонскиот еквивалент. За жал, таква комбинација на зборови во турскиот јазик не постои и скоро секогаш има недоразбирање кога Турците од РМ го користат овој израз во РТ, или кога нивните изданија се читаат таму. Вакво нешто, дури ни појмовно не постои во стандардниот турски јазик, па според тоа не можеме да понудиме оригинален еквивалент. Но, во контексти слични на овој, може да се користи зборот "sözde", кој значи "наводно", па по малку, односно многу ограничено, и како "така наречен".

SAYGILAMAK

Зборот "почитување", како во "почитување на прекиот на огнот" или во "законите се почитуваат", преведен е директно како "saygılamak". Иако од граматички, односно од морфолошки аспект преводот е точен, таков збор, со таква комбинација на морфемите, не постои во стандардниот турски јазик. Турски еквивалент на зборот "почитување" е "saygı etmek", "saygı göstermek" или, кога се работи за "прекин на огнот", за "uymak" ("ateşkesi uymak" - почитување на прекин на огнот).

MAAFLAR BUZLANDIRILDI

При калкирањето на изразите "платите се замрзнаа", "сметките се замрзнаа" (во смисла на "стопирани") и слично, понекогаш се користи глаголот "buzlandırmak" (замрзнува). Во стандардниот турски јазик, при вакви

ситуации, не се користи овој глагол, туку неговиот синоним "dondurulmak", кој исто така значи "замрзнува". Аналогијата при ова калкирање се базира на зборот, т.е. морфемата "мраз" кој се содржи и во зборот, т.е. глаголот "замрзнува". Турскиот превод на зборот "мраз" е "buz" и затоа се прибегнува кон употреба на конструкцијата која ја содржи токму таа морфема, односно "buzlandýrmak". И оваа калка предизвикува недоразбирање во РТ, иако глаголите "buzlandýrmak" и "dondurulmak" се синоними.

SAĐLAM MISIN?

Македонското "дали си сигурен?" за да се верификува сигурноста на информацијата на соговорникот, се калкира како "sađlam mýsýn?". Зборот "сигурен" има еквивалент во турскиот збор "sađlam", и затоа се користи наведената конструкција. Вакво прашање во Р. Турција семантички значи "дали си нормален?" и е смешно ако се користи во контекст како кај Турците од РМ. Наместо зборот "sađlam", во стандардниот турски јазик се користи зборот "emin", кој е синоним на претходниот, со таа разлика што овој значи "сигурен (во себе)", а не "сигурен (од психичка страна)". Според тоа, турски еквивалент на македонското прашање "дали си сигурен?" е "emin misin?"

SOSYAL ÝPÇÝLER

Изразот "социјални работници", кој исто така, претпоставуваме, е калка од англискиот "social workers", преведен е како "sosyal ipçiler". Изразот нема културолошка вредност во турскиот јазик, но го пренесува духот на јазикот од кој се калкира.

ÝLÝM ÝPÇÝLERÝ

Слично на претходниот, македонскиот израз "научни работници" се калкира како "ilim ipçileri". Изразот "научни работници" од културолошки аспект има нулта семантика во стандардниот турски јазик, бидејќи наместо него се користи самиот термин "научник" ("âlim", "bilgin") или "научни луѓе", "луѓе од наука" ("bilim adamları").

EĐÝTÝM ÝPÇÝLERÝ

Уште еден израз од оваа група. Слично на претходните два, македонскиот израз "воспитен работник" се калкира во конструкција "eđitim ipçileri", која, пак, во стандардниот турски јазик нема семантичка вредност, бидејќи наместо неа се користат термините "eđitimci" или "eđitici", односно "воспитувач" или "тој што образува", "човек од воспитно-образовниот процес".

BARIP VAHASI

Изразот за Република Македонија како "оаза на мирот", е калкиран како "barıp vahası". Изразот е добро преведен, и за жителите на Р. Македонија е јасно што означува и која е референцата, но за еден граѓанин на Р. Турција нема никаква референцијална вредност, што е и нормално.

ÝP ZÝYARETÝ

Македонскиот израз "работна посета" често се калкира како "iþ ziyareti". Точно, "работа" на турски значи "iþ", но еден говорник на стандардниот турски јазик, од вака калкираниот израз, најчесто може да извлече заклучок дека за време на посетата ќе има некоја физичка работа, а не интелектуална. Правилниот еквивалент е "çalýrma ziyareti". Зборот "çalýrma" е синоним на зборот "iþ", и најчесто се користи за означување на интелектуална работа, додека второто, најчесто, се однесува на физичка работа. Треба да се нагласи дека и "iþ ziyareti" се користи во стандардниот јазик, но има многу ограничена употреба.

TELEVÝZYON BAKMAK

Оваа калка редовно се користи меѓу Турците од РМ, а помалку во нивните јавни медиуми, и значи "гледа телевизија". Турскиот глагол "bakmak" значи "гледа". А за Турците од РТ телевизијата не се гледа, туку пасивно се набљудува. Затоа, се користи синонимот "seyretmek", кој, освен "набљудува", значи и "гледа". Правилно е да се каже "televizyon seyretmek", а не "televizyon bakmak". Тука транзитивноста на глаголот е важна, бидејќи глаголот "bakmak" е транзитивен и бара предмет во акузатив или датив, а точниот "seyretmek" е интранзитивен.

ESAS MAHKEME

Старите "општински судови" во РМ од половината на 1996 година се преименувани во "основни судови". На тој начин турскиот еквивалент "il mahkemesi" требаше да се замени со друг термин. Веднаш се премина на калкирање на македонскиот оригинал и почна да се користи новиот измислен израз "esas mahkeme", кој нема никаква семантичка, културолошка и референцијална вредност. Овој израз нема никакво значење според стандардниот турски јазик и ниту еден граѓанин од РТ нема да го разбере. Многу е тешко да се понуди соодветен термин за македонскиот "основен суд". Со оглед на тоа што овие судови се однесуваат, во прв ред, за прекршоци, а не за изрекување на тешки казни за кривични дела, може да се предложи изразот "sulh mahkemesi", кој слободно преведен на македонски значи "суд за лесни казни" или "прекршочен суд". Од друга страна, македонскиот "основен суд" врши и заверки на преводи, изјави, договори, полномоштва, тестаменти и друг вид документи. Со овие работи во РТ се занимаваат "нотарите" ("noterler", "noterlikler"), а не судовите кои погоре ги дадовме како "sulh mahkemesi", и нашата работа уште повеќе се усложнува. Можеби најправилно би било кога би се одело на дескриптивно преведување на македонскиот израз "основен суд" како "суд за прекршоци и нотарство", т.е. "sulh mahkemesi ve noterliði". На пример, Основен суд 1 - Скопје, "Üsküp 1. Sulh Mahkemesi ve Noterliði".

ESTRAD SANATÇILARI

Изразот "естрадни уметници" меѓу некои новинари од етничко турско потекло во РМ се преведува како "estrاد sanatçýlarý", што е многу погрешно, бидејќи во стандардниот турски јазик зборот "estrاد" воопшто не постои и е целосно неразбирлив за реципиентот од РТ.

HİSSEDARLAR DERNEĐİ

Терминот "акционерско друштво", кој почна да навлегува помасовно во РМ од почетокот на 90-тите години на 20 век, во некои јавни медиуми на турски јазик во РМ се калкира како "hissedarlar derneđi". Тоа е буквален превод на изразот "акционерско друштво". Меѓутоа, таков израз стандардниот турски јазик не познава. Наместо него, се користи изразот "anonim ortaklık" или "anonim birket"¹³, што значи "анонимно партнерство", односно "претпријатие со анонимен капитал". Тука под "анонимен капитал" се подразбира поделеност на капиталот на акции, каде секој сопственик на акција е одговорен кон фирмата и нејзината успешна работа.

BİRLEPMİŞ MİLLETLER ÜST DÜZEY MÜLTECİLER KOMİSERLİĐİ

"Високиот комесаријат за бегалци на Обединетите нации" (или, "United Nations High Commissioner for Refugees") се калкира буквално и се преведува како што е наведено. Правилниот израз е за нијанса подруг од горниот и треба да гласи "Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek komiserliği"¹⁴. Во последно време погрешно калкираниот израз сè помалку се користи.

DEVLET SEKRETERİ

Македонскиот израз "државен секретар" кој се користи за министерот за надворешни работи на САД, кој од своја страна исто така е македонска калка на англискиот израз "secretary of state", во медиумите на турски јазик во РМ се калкира, односно буквално се преведува како "devlet sekreteri". Овој израз во стандардниот турски јазик нема референцијална вредност и не се користи. Наместо него, се користи изразот "министер за надворешни работи", односно "dış işleri bakanı"¹⁵.

Во овој краток преглед на некои калки во јазикот на Турците од Република Македонија навлезени преку македонскиот јазик, се обидовме да дадеме само еден многу мал дел од калките кои катадневно навлегуваат преку доминантниот македонскиот јазик. Јазиците секогаш низ историјата меѓусебно се влијаеле и тоа е нормален процес. Турците од РМ, немајќи контакт секогаш кога ќе затреба со матичната земја на овој стручно-јазичен план, а за да го затворат "изразниот вакуум", нормално дека калкираа изрази од македонскиот јазик. Денес, со развојот и пристапноста на сателитската технологија, вработените во јавните медиуми на турски јазик во РМ, кои најмногу се соочуваат со овие проблеми, а потоа и сите други структури на народот, калкирањето се врши многу постручно, а таму каде што има и оригинални турски еквиваленти, се употребуваат тие изрази.

На крајот да додадеме дека, колку и да се блиски и слободни контактите со матичната земја, секогаш ќе има, во поголем или во помал број, калки кои ќе навлегуваат од доминантниот македонски јазик. Овој

¹³ *Türkçe Sözlük*, cilt 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, s.73

¹⁴ Oktay Ahmed: *Türkçemiz*, Sesler, sayı 299, Ekim 1995, Üsküp, s. 32.

¹⁵ *Ibid*, s. 32.

процес живее во сите јазици и во сите дијалекти на еден јазик и не може да се избегне. На крајот на краиштата, на мислење сме дека многу е подобро да се калкира еден термин, отколку да се употреби како заемка.

BIBLIOGRAFIJA:

1. Борис Марков: *Проблемој на заемки и калки во современиот македонски јазик*, Институт за српскохрватски јазик, Посебан отисак из *Јужнословенској филологиј* XLIII, Београд, 1987.
2. Yard. Doç. Dr. Mustafa Öner: *Türkçe'de Dille İlgili Alış Veriplerin Ve Dil Hareketlerinin Tarihine Toplu Bir Bakış*, Türk Dili, sayı 536, Ađustos 1996, Ankara, s. 147.
3. Екатерина Бабамова: *Калкијџе од анјлиско јојџекло во современиот македонски јазик*, Годишен Зборник на Филолошкиот факултет, книга 20/21, 1994/95, стр. 93.
4. *Microsoft Encarta 96 Encyclopedia World English Edition CD-ROM*, Microsoft Corporation: 1995, Find-Tools-Dictionary: **calque**; **loan** (1): loan-translation.
5. Љубо Микуновиќ: *Современ лексикон на старански зборови и изрази*, Редактор: Александар Цукески, Наша Книга, Скопје, 1990, стр. 272.
6. *Речник на македонскиот јазик - I*, Редактор: Блаже Конески, Второ неизменето издание, Институт за македонски јазик, Скопје, 1979, стр. 315.
7. Ranko Bugarski: Uvod u opštu lingvistiku, Drugo izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991, str. 114.
8. Оливера Јашар-Настева: *Македонскијџе калки од турскиот јазик*, Македонски јазик 1963, 1-2, стр. 109-173.
9. Оливера Јашар-Настева: *Турски лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје, 1968.
10. Oktay Ahmed: *Üsküp Türk Ađzındaki "Maksým" Kelimesi Üzerine*, Birlik, Cumartesi 5 Ekim 1996, Üsküp, s. 14.
11. Oktay Ahmed: *Türkçemiz*, Sesler, sayı 299, Ekim 1995, Üsküp, s. 32.
12. *Türkçe Sözlük*, cilt 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, s.73